

Sera ya Lugha na Mabadiliko ya Kimaudhui ya Ushairi wa Kiswahili kati ya Miaka 1930 hadi 1960 nchini Tanzania

*Njuguna Helina Wanjiku, King'ei Geoffrey Kitula na Wafula Richard Makhanu
Chuo Kikuu cha Kenyatta*

Ikisiri

Makala hii inachunguza jinsi sera ya lugha ya kipindi cha ukoloni ilivyochochea mabadiliko ya kimaudhui ya ushairi wa Kiswahili kati ya mwaka 1930 hadi 1960 nchini Tanzania. Kulingana na makala hii hali ni matukio mahsusi yanayoathiri ubunifu wa maudhui ya ushairi. Ili kukuza mjadala wetu, makala hii imezingatia sera ya lugha ya kipindi cha utawala wa Wajerumani na Waingereza. Uchunguzi unazingatia mashairi teule kutoka diwani za watunzi wafuatao: Mathias Mnyampala, “Diwani ya Mnyampala (1965)”, Amri Abedi, “Sheria za Kutunga Mashairi na Diwani ya Amri (1954)”, Akilimali Snow-White, “Diwani ya Akilimali (1963)”, Shaaban Robert, “Koja la Lugha (1969), Pambo la Lugha (1966), Kielezo cha Fasili (1968), na Masomo Yenye Adili (1967)”, na Saadani Kandoro, “Mashairi ya Saadani, (1966)”. Mashairi yaliyoteuliwa yanasomwa na kuhakikiwa ili kubainisha maudhui yaliyomo. Uchanganuzi wa data unaongozwa na mihimili ya Nadharia ya Utegemezi na Nadharia ya Ubidhaaishaji wa Lugha. Katika mashairi teule, inabainishwa namna washairi walivyotetea na kuinua hadhi ya lugha ya Kiswahili kwa kueleza sifa na umuhimu wake katika ushairi wao. Pia, inadhihirishwa jinsi ushairi uliotungwa kwa Kiswahili sanifu ulivyotumiwa kama chombo cha umma cha kujieleza kwa kupigania haki, usawa, na uhuru pamoja na kuwahimiza wananchi wakae kwa amani, udugu na heshima.

Maneno Muhimu: *Sera ya Lugha, Ushairi, Mabadiliko, Ubunifu, Maudhui, Utegemezi, Ubidhaaishaji.*

Utangulizi

Ushairi wa Kiswahili una historia ndefu na umekuwa ukitumiwa kama chombo cha kuwasilishia ujumbe kwa jamii. Maudhui ya ushairi yamekuwa yakibadilika katika vipindi tofauti vya kihistoria. Baadhi ya ushairi wa urasimi mkongwe ni Utenzi wa Al-Inkishafi (1810-1820), Utenzi wa Mwana Kupona (1858) na Mashairi ya Muyaka (1776-1840) (Kezilahabi, 1983: 148). Maudhui ya ushairi huu yanahusu mafunzo ya kidini, wosia, siasa na uongozi miongoni mwa mengine. Maudhui haya yalibadilika katika vipindi tofauti vilivyofuatia urasimi mkongwe kwa sababu fasihi yoyote huzalika kutokana na hali ya jamii ilivyo kwa wakati wake (King'ei na Kemoli, 2001: 4). Kwa hivyo, washairi wanaathiriwa na nguvu za mabadiliko ndani na nje ya mazingira yao.

Kati ya mwaka 1885 na 1945, kulikuwepo na vita vya dunia mara mbili. Huu ndio muhula wa utasa katika fasihi ya Kiswahili kwa sababu ya uhaba wa utunzi (Wafula na Njogu, 2007: 49). Hata hivyo, ushairi uliotungwa ukiwemo Utenzi wa Vita vya Majimaji na Utenzi wa Vita vya Uhuru (Kezilahabi, 1983: 149) ulikuwa na maudhui yanayohusu vita, dhuluma na ukoloni tofauti na maudhui ya ushairi wa kipindi cha urasimi mkongwe.

Katika kipindi cha urasimi mpya kuanzia mwaka wa 1945 hadi 1960, watunzi wa mashairi walianza kuchambua miundo ya mashairi ya Ali Koti na Muyaka na kuyatumia kuyatungia yao wenyewe (Wafula na Njogu, 2007: 49). Kwa hivyo, walizivumbua upya kunga za utunzi na kuzitumia katika utunzi wao. Huu ndio wakati wa washairi kama Amri Abedi, Shaaban Robert, Mathias Mnyampala, Akilimali Snow-White, Khamis Amani, Saadani Kandoro na wengine. Hiki ni kipindi cha ukoloni ambapo maudhui ya ushairi wa Kiswahili yalibadilika. Katika kipindi hiki mashairi yalichapishwa katika magazeti na washairi waliteua maudhui yao kutokana na uhalisi wa maisha ya wakati ule (Mbaabu, 1985: 61). Ushairi ulitumika kuleta mwamko wa kisiasa na kuendeleza lugha ya Kiswahili iliyotumika katika juhudi za ukombozi (Chiragdin na Mnyampala, 1977: 70). Makala hii

inaangazia sera ya lugha ya kipindi cha Wajerumani na Waingereza hasa katika utawala na elimu. Athari za sera ya lugha zinadhihirika katika ubunifu wa maudhui wa ushairi wa kipindi cha ukoloni.

Misingi ya Nadharia

Makala hii ilizingatia mihimili ya Nadharia ya Utegemezi kama inavyoelezewa na Ngugi wa Thiong'o katika kitabu chake *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature* (1986) na Nadharia ya Ubidhaaishaji wa Lugha kama anavyoeleza Pierre Bourdieu katika kitabu chake *Language and Symbolic Power* (1991). Mihimili ya Nadharia ya Utegemezi inayohusu jinsi ya kusitisha hali ya utegemezi ndio iliyozingatiwa. Mhimili unaoeleza kuwa ukoloni unahusu kuharibu ama kutohamini kimakusudi utamaduni wa jamii ulizingatiwa. Mhimili huu ulitumika kuchunguza jinsi hali ya utegemezi iliweza kuondolewa kwa kutetea na kuitukuza lugha ya Kiswahili nchini Tanzania katika kipindi cha ukoloni. Tulichunguza jinsi washairi walivyotukuza Kiswahili katika kazi zao. Pia, mhimili unaoeleza kuwa ili kuondoa utegemezi, Waafrika wanapaswa kutetea na kudumisha uchumi, siasa, utamaduni, lugha na waandishi wazalendo wa Afrika ulizingatiwa. Mhimili huu ulitumika kuchunguza jinsi washairi walivyotetea utamaduni, lugha, siasa na kutukuza waandishi wa Afrika katika mashairi yao.

Mhimili wa Nadharia ya Ubidhaaishaji wa Lugha uliotumika unaeleza kuwa watu hutumia lugha kulingana na mahitaji ya "soko" yaani hadhira inayokusudiwa. Mhimili huu ulitumika kuchunguza maudhui ya mashairi ili kudhihirisha masuala muhimu yaliyoshughulikiwa katika kipindi cha ukoloni. Pia, mhimili unaoeleza kuwa lugha inayochukuliwa kuwa yenye faida katika jamii huenea. Mhimili huu ulitumika kuchunguza mchango wa mashairi katika kuenea kwa Kiswahili kwa kushughulikia masuala mbalimbali ya kijamii na kisiasa.

Sera ya Lugha ya Kipindi cha Wajerumani (1895-1918)

Nchi ya Tanganyika ilianza kutawaliwa na Wajerumani kuanzia mwaka wa 1885 hadi 1917 na walipoanza kutawala, lugha ya Kiswahili ilikuwa imeenea nchini (Petzell, 2012: 1). Kiswahili kilikuwa kimeenezwa na Waarabu na wafanyabiashara Waswahili hadi sehemu za bara katika vituo vya biashara vya Tabora na Ujiji. Pia, wamishenari wa Kikatoliki na Kiprotestanti walikuwa wameanzisha misheni na shule zao katika eneo la pwani. Lugha ya Kiswahili ilitumiwa kufundishia au kama mojawapo ya masomo yaliyofundishwa pamoja na ya kiufundi. Kwa hivyo, Kiswahili kilitumika kama linguafranka katika Tanganyika hata kabla ya kuja kwa Wajerumani.

Badala ya kuchagua Kiswahili kama lugha ya utawala, Wajerumani waliamua kutumia Kijerumani katika utawala na elimu. Walijaribu kufunza masomo yote katika shule walizoanzisha kwa Kijerumani lakini hawakufanikiwa. Walibadili nia na kutumia Kiswahili katika utawala na elimu. Kwa kufanya hivyo, waliinua hadhi ya Kiswahili. Polome na Hill (1980: 181) wanasema walifanya ujuzi wa lugha ya Kiswahili kuwa muhimu katika maeneo nje ya pwani na vituo vya biashara. Kulingana na Nadharia ya Ubidhaaishaji wa Lugha, maelezo haya yanathibitisha kuwa lugha hupewa hadhi kutokana na majukumu inayochangia na kutimiza miongoni mwa wanajamii.

Uteuzi wa Kiswahili kama lugha ya utawala pamoja na Kijerumani ulipingwa na baadhi ya wamishenari wa Kiprotestanti waliokihusisha Kiswahili na maenezi ya dini ya Kiislamu kutoka pwani hadi bara. Wamishenari walisisitiza matumizi ya lugha za kienyeji. Kwa upande mwingine, wamishenari wa Kikatoliki wa Kiroma walikuwa wanatumia Kiswahili katika umisheni. Wajerumani walikuwa na mashamba makubwa ya kahawa, majani chai na mkonge. Katika mashamba hayo, wafanyakazi walikuwa Waafrika kutoka pwani na bara ambao walitumia Kiswahili kuwasiliana. Hali hii ilieneza sana matumizi ya Kiswahili katika mashamba ya aina hii. Pia, wafanyakazi hao waliporudi makwao waliendelea kutumia Kiswahili na hata wakaingiza katika Kiswahili maneno kutoka lugha zao za kwanza. Hivyo, walichangia upanuzi wa msamiati wa Kiswahili kwa mfano, neno "bunge".

Maelezo haya yanabainisha kuwa Wajerumani walikieneza Kiswahili kwa sababu kilitumika katika utawala na elimu. Kwa hivyo, waliinua hadhi ya Kiswahili nchini Tanganyika. Kwa mujibu wa

Nadharia ya Ubidhaaishaji wa Lugha, watu hutumia lugha kulingana na mahitaji ya ‘soko’ yaani hadhira iliyokusudiwa. Kwa hivyo, Kiswahili kilienea kutokana na majukumu yake katika jamii.

Sera ya Lugha ya Wajerumani katika Utawala

Wajerumani walilazimika kujifunza Kiswahili ili waweze kuhudumu katika utawala. Walipotoka Ujerumani walishauriwa kujifunza Kiswahili huko kwao kabla ya kuja Tanganyika na hali hii ilisaidia Kiswahili kuenea. Yeyote ambaye hangekimudu, hakuruhusiwa kuajiriwa katika utawala wa Kijerumani. Hali hii iliwatia ari Waafrika wengi wakaanza kujifunza Kiswahili ili wapate nafasi ya kuajiriwa. Utawala uliwaajiri watu wa pwani walioweza kuzungumza Kiswahili na ambao walipata elimu kutoka shule za Kurani waliosoma na kuandika kwa hati za Kiarabu (Kaniki, 1980: 201). Watawala wa Kijerumani waliteua wawakilishi wao yaani akida, jumbe na liwali katika sehemu mbalimbali za nchi na wawakilishi hao walitakiwa kujifunza Kiswahili. Maakida walipata vyeo vya uongozi kutokana na ujuzi wa lugha ya Kiswahili jambo ambalo lilisababisha watu wengi kutamani ujuzi wa lugha hiyo hasa katika sehemu za bara. Hivyo, ujuzi wa lugha ya Kiswahili ulionekana kama njia ya kujiendeleza kwani mtu angepata ajira, apandishwe cheo na apate mshahara mkubwa (Ilfie, 1969: 158). Ripoti zote walizozitoa kwa viongozi wao Wajerumani ziliandikwa kwa Kiswahili. Ripoti yoyote isiyokuwa kwa Kiswahili ingepuuzwa. Kwa hivyo, hali hii ilichangia kukua na kuenea kwa Kiswahili. Hata hivyo, baadhi ya Waafrika walikipinga kwa kukinasibisha na hao maakida na maliwali ambao walikuwa wakiwakilisha utawala wa dhuluma.

Katika kipindi cha ukoloni, lugha ya Kiswahili ilitumika kama chombo cha mawasiliano miongoni mwa Watanganyika. Tena, ilitumika katika utawala wa mikoa kama lugha rasmi. Kiswahili kilitumika kama njia ya kufikia watu lakini sio ya watu kufikia watawala (Malik, 1996: 155-159). Ujuzi wa lugha ya Kiswahili ulikuwa ni njia moja ya kuweza kushirikishwa katika ajira ya ngazi ya chini. Mtu alihitaji ujuzi wa lugha ya Kiingereza ili kupata ajira ya ngazi ya juu. Kwa sababu hiyo, Watanganyika waliona Kiswahili kama lugha ya kiwango cha chini kikilinganishwa na Kiingereza lakini chenye hadhi kuliko lugha za kienyeji. Kwa mujibu wa Nadharia ya Ubidhaaishaji wa Lugha, lugha huwa kama bidhaa muhimu inapochukuliwa kuwa yenye faida katika jamii. Kwa hivyo, Kiswahili kilikuwa na faida kwa jamii ndiposa kikaenea kote nchini Tanganyika.

Sera ya Lugha ya Wajerumani katika Elimu

Katika miaka ya 1890 watawala wa Kijerumani walianza kutoa elimu kwa Waafrika kwa sababu hawangeweza kutegemea wafanyakazi kutoka shule za wamishenari na za Kurani kuchukua nafasi za kazi za kiutawala. Walihitaji makarani na mafundi katika utawala, wafanyakazi wa reli na mashamba (Polome na Hill, 1980: 201). Kwa hivyo, shule zilifunguliwa katika sehemu nyingi nchini. Kadri shule za watawala zilivyofunguliwa katika sehemu mbalimbali nchini, ndivyo Kiswahili kilivyoenezwa katika sehemu zingine nje ya vituo vya misafara ya biashara na pwani.

Ingawa lugha zingine hazikupuuzwa, Kiswahili kilipendelewa kwa kuwa kilikuwa kimefanyiwa utafiti na kuandikiwa vitabu. Kulingana na Were na Wilson (1968: 208) wamishenari walihimizwa na watawala kutoa elimu kwa Waafrika. Pia, watawala walijenga shule za viwango vyote katika vituo vikuu vya biashara. Matokeo yake ni kuwa Wajerumani walipata Waafrika ambao wangepanya kazi za ukarani na wa kuhudumu katika utawala waliozungumza Kiswahili.

Wamishenari walifungua shule nyingi ambazo zilitoa mafunzo katika fani mbalimbali kama vile useremala na uashi ambapo lugha ya kufundishia ilikuwa Kiswahili. Wafanyakazi kama vile makarani walikuwa wakihamishwa kila mara kutoka sehemu moja hadi nyingine nchini. Wafanyakazi walipelekwa sehemu yoyote bila kujali kama wangepahamu lugha ya wenyeji au la. Kwa hivyo, walilazimika kutumia lugha ya Kiswahili. Kwa sababu hiyo, Wajerumani walianzisha shule kwa madhumuni ya kuwafunza Waafrika wachache ambao wangepahamu katika utawala kwa kufanya kazi ndogo ndogo kama za ofisini, mahakamani na za ulinzi. Hatua hii ilisaidia Kiswahili kukua na kuenea kwa sababu kilitumiwa kufundishia shuleni.

Wanafunzi wengine walitumwa Zanzibar kwa masomo zaidi ya ualimu na ukarani katika Chuo cha Mtakatifu Andrea cha UMCA. Katika chuo hiki wanafunzi wa asili mbalimbali waliwasiliana kwa

Kiswahili kama inavyoripotiwa katika barua iliyoandikwa na mwanafunzi mmoja mwezi wa Januari mwaka wa 1894 (Whiteley, 1969: 57). Wamishenari walianzisha vituo vya kueneza Injili ambapo Kiswahili kilitumiwa katika mahubiri. Pia, wamishenari walitafsiri maandiko ya Biblia kwa Kiswahili ili Waafrika waweze kujisomea kwa urahisi na wakatunga nyimbo za kiroho kwa mfano, Tenzi za Rohoni.

Vitabu vilianza kuchapishwa na wamishenari wa UMCA katika misheni ya Magila. Waliandika historia ya Shambala iliyojulikana kama Habari za Wakilindi mwaka wa 1905. Pia, waliandika magazeti ya kwanza kwa Kiswahili: Masimulizi (1888) na Habari za Mwezi (1884). Wamishenari wa German Protestant Missionaries katika mwaka wa 1910 walitoa magazeti ya Pwani na Bara kila mwezi yaliyofikia nakala 2,000 kufikia mwaka wa 1914. Wamishenari wa dhehebu la Wakatoliki walitoa gazeti la Rafiki Yangu kila mwezi lililokuwa na mafunzo ya kidini (Whiteley, 1969: 60). Nakala 11,000 za vitabu vidogo vilivyojulikana kama Barazani viliuziwa umma. Hivyo, kuna ushahidi wa kutosha unaoonyesha kuwa wananchi waliweza kusoma magazeti na vitabu vya Kiswahili na kupitia njia hii Kiswahili kilienea nchini. Kulingana na Nadharia ya Ubidhaaishaji wa Lugha, lugha huwa kama bidhaa muhimu inapoeleweka kuwa na thamani maalum inayoiongoza kuwa na faida inapohusishwa na kazi, umilisi wa kimasomo na elimu (Heller, 2010: 101-104). Kwa hivyo, kutokana na majukumu ya Kiswahili kama nyenzo ya kujipatia elimu wakati wa utawala wa Wajerumani, Watanganyika walijifunza na kukieneza Kiswahili.

Sera ya Lugha ya Kipindi cha Waingereza (1918-1961)

Waingereza walipoanza kutawala Tanganyika, waliuona mpango wa Wajerumani wa kutumia Kiswahili kuwa wa manufaa sana katika kujenga utawala wao. Hata hivyo, waliona utawala wao ungekabiliwa na hatari kama lugha ya Kiswahili ingetumiwa peke yake (Chiraghdin na Mnyampala, 1977: 69). Kiingereza kiliteuliwa kama lugha rasmi. Kiswahili kilitumika katika utawala wa wilaya na mikoa.

Katika mwaka wa 1925, Waingereza walibadilisha mpango wa elimu. Lugha zilizotumiwa kufundishia madarasa ya kwanza zikawa ni lugha za kienyeji. Kiswahili kilitumiwa kufundishia madarasa ya kati na Kiingereza katika madarasa ya juu. Waingereza walifanya kazi kubwa katika kuendeleza na kuieneza lugha ya Kiswahili. Azma yao kubwa ilikuwa ni kupata njia rahisi ya kuwapatia watu elimu ya msingi, elimu ambayo ilihitajika sana kwa ajili ya kuwapata wasaidizi wa watawala wao wa ngazi za chini. Waingereza waliiona lugha ya Kiswahili kuwa duni. Sera zao hazikuruhusu itumiwe kama lugha ya kufundishia katika shule za viwango vilivyokuwa zaidi ya shule za msingi, badala yake Kiingereza ndicho kilichotumiwa katika shule za sekondari na vyuo. Katika viwango vya juu vya elimu, Kiswahili kilifundishwa tu kama somo miongoni mwa masomo mengine. Waingereza walitumia Kiswahili katika jeshi zima lililoitwa Jeshi la Waafrika la Mfalme yaani K.A.R. Jeshi hili lilikuwa likitumika katika nchi zote za Afrika Mashariki. Kupitia njia hii, Kiswahili kiliweza kuenea. Pia, Kiswahili kilitumiwa mahakamani katika kushughulikia kesi za Waafrika ingawa ripoti na hukumu za kesi ziliandikwa kwa Kiingereza na baadaye zilitafsiriwa kwa Kiswahili ili kuwawezesha washtakiwa kuzielewa. Whiteley (1969: 62) anasema kuwa lugha ya mahakama za kiwango cha chini ilikuwa ni Kiswahili lakini mahakama za juu zilitumia Kiingereza. Ni dhahiri kuwa Kiswahili kilitumika kama lugha rasmi sawa na Kiingereza.

Watumishi wote wa serikali na wale wa madhehebu ya kidini waliamrisha kuufanya na kufuzu mtihani mgumu wa Kiswahili kabla ya kuruhusiwa kufanya kazi zilizohusiana moja kwa moja na maisha ya wananchi. Kazi hizo ni pamoja na biashara, kilimo na uinjilisti. Ni wazi kuwa ingawa Waingereza walitumia Kiswahili kueneza siasa zao nchini Tanganyika, lugha iliyotumiwa kutekeleza shughuli muhimu za serikali ni Kiingereza. Watanganyika wangeweza kuajiriwa kazi za ngazi za juu pamoja na kupandishwa cheo kazini kama wangepauli vyema katika Kiingereza. Ingawa Kiswahili kilisisitizwa sana shuleni, ofisini na kufanywa katika mitihani kilipewa nafasi ya pili baada ya Kiingereza. Kwa mujibu wa Mazrui na Mazrui (1995: 9) Kiswahili kilikuwa lugha ya mawasiliano iliyopewa hadhi ya wastani kati ya lugha ya hadhi ya juu ya Kiingereza na lugha za kienyeji za hadhi

ya chini. Ijapo Waingereza walitatiza maenezi ya Kiswahili, walichangia maendeleo yake kwa namna nyingine. Waingereza waliunda Kamati ya Lugha ya Afrika mashariki (I.L.C) mnamo mwaka wa 1930 iliyoanifisha Kiswahili. Kulingana na Polome (1967: 24) kamati hiyo ya lugha ilichangia sana katika maenezi ya Kiswahili na matumizi yake katika maandishi kwa kufadhili utafiti wa kiisimu, kuhimiza uandishi wa fasihi, kusimamia utoaji wa kamusi na vitabu pamoja na kutoa maamuzi kuhusu miswada iliyoletewa kamati kabla ya uchapishaji. Mbaabu (1985: 205) anaongezea kuwa kazi ya kamati hii iliweka msingi imara katika maendeleo ya Kiswahili. Vilevile, kamati ilianzisha shirika la uchapishaji wa vitabu lililojulikana kama East African Literature Bureau mnamo mwaka wa 1948. Shirika hili lilichapisha vitabu kwa lugha ya Kiswahili. Hii ni ithibati kuwa sera ya kikoloni ya Waingereza iliendeleza lugha ya Kiswahili. Katika kipindi cha ukoloni Kiswahili kilikuwa maarufu kwa sababu kilikuwa kimekuzwa na kusambazwa kutoka pwani hadi bara kupitia misafara ya biashara ya Waarabu, utawala wa kikoloni na wamishenari.

Kulingana na Nadharia ya Ubidhaaishaji wa lugha, watu hutumia lugha yenye thamani na faida kwa wanajamii jambo linaloifanya ienee. Kutokana na maelezo kuhusu sera ya lugha ya kipindi cha ukoloni, imedhihirika kuwa Wajerumani na Waingereza waliendeleza na kueneza lugha ya Kiswahili kutokana na umuhimu wake katika utawala. Watanganyika walichukulia Kiswahili kuwa lugha yenye hadhi kuliko lugha zao za kienyeji.

Watunzi wa mashairi wa kipindi cha ukoloni walijitahidi kukuza Kiswahili kwa kutunga mashairi kwa Kiswahili sanifu ili kubainisha hadhi yake. Washairi waliweka kamusi ndogo ya msamiati uliotumika katika diwani zao kwa mfano, Amri Abedi (1954:134-148). Msamiati waliounda uliendelea kutumiwa na wenyeji na hata ukaingizwa katika kamusi za wakati huo au za baadaye. Kupitia njia hii walipanua kamusi na kukuza lugha ya Kiswahili. Aidha, ushairi wa baina ya mwaka 1930 na 1960 ulichangia usanifishaji wa sheria za lugha ya Kiswahili na sarufi yake kwa sababu ulizingatia Kiswahili sanifu tofauti na ushairi wa awali uliotumia lahaja za Kiswahili. Watunzi wa mashairi waliisifu lugha ya Kiswahili na kuelezea umuhimu wake kwa Watanganyika. Baadhi ya mashairi yao yanabeba maudhui ya sifa na umuhimu wa Kiswahili. Pia, maudhui mengine yanahusu amani, udugu, heshima, utetezi wa haki na uhuru.

Ushairi na hadhi ya Lugha

Sera ya lugha ya kipindi cha ukoloni iliunga mkono matumizi ya lugha ya Kiswahili. Mashairi yaliyotungwa katika kipindi cha ukoloni yaliinua hadhi ya lugha ya Kiswahili tofauti na lugha za kienyeji. Watunzi wa mashairi walieleza sifa na umuhimu wa Kiswahili nchini Tanganyika. Mnyampala (1965: 123) katika shairi “Lugha Yetu Kiswahili” anaisifu lugha ya Kiswahili kwa kutaja sifa zake. Anasema kuwa hataacha kuisifu lugha ya Kiswahili kwa kuwa ni tamu ndiposa anailinganisha na wali uliotiwa samli kwa kuwa ni mtamu hasa ukilinganishwa na ugali. Kwa hivyo, Kiswahili hakiwezi kulinganishwa na lugha nyingine. Wageni na wenyeji hutumia Kiswahili kwa kuwa ni lugha ya watu wote. Kinatumiwa katika utunzi wa mashairi, methali, mafumbo na maghani. Pia, hurahisisha mawasiliano katika biashara kati ya wageni na wenyeji. Pia, Kiswahili hutumiwa nyumbani na shuleni kwa hivyo, Kiswahili kina matumizi mapana. Anabainisha umuhimu wa Kiswahili kwa kukilinganisha na rupia yaani pesa kinapotumiwa ipasavyo. Kiswahili kinawasaidia kuvuka ng’ambo ya pili yaani kuwaondoa utumwani na kuwa huru kwa kutotumia lugha za kigeni. Anasema ni lugha ya biladia yaani ya mjini inayowasaidia sana kwani ina matumizi mengi. Kiswahili hutumiwa kutoa mafunzo hasa ya usonara. Isitoshe, Kiswahili hutumika katika masuala ya kidini ya kuabudu, kusali, kutoa sadaka na kutoa hotuba za ukweli. Kwa hivyo, lugha ya Kiswahili ni muhimu kwa sababu ina majukumu mengi katika jamii.

Nadharia ya Ubidhaaishaji wa Lugha inasisitiza kuwa watu hutumia lugha kulingana na mahitaji ya kijamii ya hadhira inayokusudiwa. Kwa hivyo, Kiswahili kilitumika kama chombo cha mawasiliano ndiposa kikaenea kote nchini Tanganyika.

Akilimali (1963: 26) katika shairi lake “Kiswahili” anaisifu lugha ya Kiswahili. Anasema Kiswahili ni lugha yake ya jadi iliyomkuza mpaka akawa mtu mzima. Anapenda Kiswahili kwa moyo wake wote kwa kuwa ana ufasaha. Analinganisha utamu wa Kiswahili na zamaradi kwa upande wa ufasaha.

Pia, anaweza kujieleza vizuri bila hofu. Ingawa amejitahidi kujifunza masomo na lugha za kila nchi hajafanikiwa kwa njia yoyote. Anafanya hivyo tu anapotafuta mapato lakini hapati faida yoyote. Katika shairi hili Kiswahili kinasifiwa.

Pia, Shaaban Robert (1966: 26) anaisifu lugha ya Kiswahili kwa kueleza sifa na umuhimu wake kwa jamii. Katika shairi “Kiswahili”, anatumia sitiari ya titi la mama kurejelea lugha ya Kiswahili. Hata kama Kiswahili kinadharauliwa kama vile ‘titi la mbwa’, kwa maoni yake ni muhimu. Kiswahili kina sifa nyingi lakini kuna watu wasiofahamu. Hivyo, angependa sifa hizo zijulikane kote hata kule ambako Kiswahili hakijajulikana. Mshairi angependa kiwe na uhai ama kienee hata kama kinazuiwa na wakoloni ndiposa akasema ‘toka kama chemchemu, furika palipozibwa’. Kwa hivyo, Kiswahili ni lugha tamu hakiwezi kulinganishwa na lugha za kigeni. Mshairi ametumia ishara za pori, bahari na mto ili kuonyesha mambo yanayoweza kuzuia mawasiliano. Anapenda Kiswahili kwani anajua lafudhi yake na anaitumia kuelezea kila jambo bila shida tofauti na lugha zingine. Kiswahili kinaelezea mawazo yake vizuri kwani usemi na akili zake hulingana. Lugha zingine haziwezi kuelezea fikira zake kwa utaratibu. Anasema kuwa lugha kama Kiarabu, Kirumi na Kiingereza zinapendeza na amejaribu sana kujifunza lakini anapozungumza hubezwa lakini Kiswahili kinampa hadhi na heshima anapokitumia. Kwa Kiswahili anaweza akauliza na akajibu maswali bila shida lakini kwa lugha nyingine hawezi. Anaona kuwa lugha hii itakuja kutumiwa katika elimu na itawasaidia watu. Anatarajia kuona matumizi ya Kiswahili katika vitabu na kamusi. Ingawa lugha hii inasifika bado iko nyuma lakini polepole sifa yake itavuma kwa kuwa ni lugha bora, yenye fahari na heshima. Pia, maamkizi kwa Kiswahili ni mepesi sana na mema tofauti na lugha zingine.

Kwa mujibu wa Nadharia ya Utegemezi, Waafrika wanapaswa kutetea na kudumisha lugha yao ili kuondoa utegemezi wa lugha za kikoloni (Ngugi, 1986: xii). Kwa hivyo, mshairi anaieneza lugha ya Kiswahili kwa kuisifu na kuitukuza.

Aidha, mshairi anasema kuwa Kiswahili ni mojawapo ya lugha kuu kumi na mbili duniani. Hivyo, hutumiwa kuwaridhia haja watu wa asili mbalimbali kwa sababu hakina upungufu kwani kina msamiati wa kutosha. Vilevile, Kiswahili hufanya mataifa mengi kusikilizana kinapotumiwa kutoa taarifa waziwazi. Kwa hivyo, ikiwa Kiswahili kingekufa, watu wengi wangeathirika. Kiswahili hutumika katika ushairi kuelezea mambo mbalimbali. Anakilinganisha na Mto Nili ambao hutoa rutuba kutoka mbali hadi Misri na husafiri wakati wa masika na jua kali. Kwa hivyo, Kiswahili kina matumizi mengi na hutumiwa nyakati zote. Shairi hili linatoa sifa tele za lugha ya Kiswahili.

Kulingana na Nadharia ya Ubidhaaishaji wa Lugha, lugha hupewa thamani kwa kuwa na matumizi mengine duniani sio tu matumizi yake ya kimsingi ya mawasiliano na utambulisho wa kitaifa na kiutamaduni (Block 2010: 294). Hivyo, Kiswahili kimepewa hadhi kwa sababu ni lugha ya kimataifa yenye majukumu mengi kama vile kuwa ugwe wa kuwanganisha watu wa mataifa mbalimbali.

Kandoro (1966: 142) katika shairi “Kitumike Kiswahili” anapendekeza Kiswahili kitumike katika Baraza la Tanganyika ambalo lilikuwa la serikali ya kikoloni. Anasema ikiwa Kiswahili kitatumika katika Baraza la Tanganyika, Waafrika watakuwa wanaendesha serikali ama watashirikishwa na wakoloni. Anaeleza umuhimu wa Kiswahili kwani sheria zingeandikwa kwa Kiswahili wangepewa kuzisoma na kuzielewa ili wapate kuzitii kwani ni lugha ya jamii mbalimbali. Kwa hivyo, anapendekeza Kiswahili kiteuliwe kama lugha ya mawasiliano serikalini. Anatoa maoni yake kuwa Kiswahili kingetumika, Watanganyika wangepewa kuelewa shughuli za serikali. Matumizi ya lugha za kigeni yaliwatenga Watanganyika na kuwafanya waishuku serikali ya kikoloni kwani hawakushirikishwa ndiposa mshairi akasema “Watanganyika twataka, kusikose Kiswahili. Ndipo itotoke shaka, kuishuku serikali”. Mshairi anabainisha umuhimu wa Kiswahili kama lugha rasmi nchini Tanganyika. Kwa hivyo, mshairi anapendekeza kusitisha utegemezi wa lugha ya kikoloni katika shughuli za kitaifa.

Kwa kuwa sera ya lugha ya kipindi cha ukoloni iliunga mkono matumizi ya lugha ya Kiswahili kutokana na majukumu yake katika jamii, watunzi wa mashairi waliitumia kutungia mashairi yao. Kutokana na matumizi ya Kiswahili sanifu katika mashairi, Kiswahili kiliweza kuenea kote nchini Tanganyika.

Ushairi kama chombo cha umma cha kujieleza

Mashairi yaliyotungwa katika kipindi cha ukoloni yalitumiwa kama chombo cha umma cha kujieleza. Washairi walitumia ushairi kuhimiza Watanganyika wakae kwa amani, udugu na heshima. Pia, ushairi ulitumiwa kupigania haki, usawa na uhuru.

Maudhui ya Amani

Abedi (1954: 102) katika shairi “Sote Tu wa Nyumba Moja” anawashairi Watanganyika waishi kwa amani. Anasema kuwa ingawa wanahitilafiana katika jambo, dini yao ni moja kumaanisha kuwa wana imani sawa. Wanaweza kuonyana kwa kutoleana hoja lakini wakigombana wataharibu kwa kuwa wote ni wa nyumba moja na ikiharibika wataumia. Mshairi anawashairi Watanganyika waishi kwa amani.

Pia, katika shairi “Umoja” Abedi (1954: 82) anahimiza wananchi waishi kwa umoja bila ugomvi. Anatomia sitiari za wadudu wanaoishi pamoja kama vielelezo bora vya umoja. Mshairi anasema alienda msituni akakuta nyuki wamo mzingani wanakita nje na ndani. Hawana wivu wala masengenyo wanaishi kwa umoja. Mshairi anawashairi wananchi waige mfano wa nyuki ili wawe na amani. Pia, aliona mchwa wanafanya kazi pamoja kwa bidii bila udanganyifu na siafu nao wakiwa na mizigo kichwani wanatembea njiani. Mshairi haelewi sababu ya wanadamu kutoelewana. Anawashairi wananchi wasiwe na hamu sana ya uongozi bali waunge mkono wataalamu wachache wasije wakavunja umoja wao. Katika shairi hili mshairi anahimiza watu waige mfano wa wadudu ili waishi kwa amani na umoja.

Shaaban Robert (1968: 42) anahimiza wananchi waishi kwa amani. Katika shairi “Ubora Wetu” anasema kuwa umaskini na ukosefu wa afya mwilini ni shida kubwa. Lakini kuwa na rafiki katika mahakama ni vyema kuliko kuwa na pesa mfukoni. Tena, ukosefu wa chuki ungewafanya wote waende Peponi. Mshairi anasisitiza umuhimu wa kuishi kwa amani.

Kwa mujibu wa Nadharia ya Ubidhaaishaji wa Lugha, watu hutumia lugha kulingana na mahitaji ya kijamii au hadhira inayokusudiwa. Kwa hivyo, washairi wanatumia Kiswahili kuhimiza Watanganyika waishi kwa amani na umoja.

Maudhui ya Heshima

Washairi wa kipindi cha ukoloni walitunga mashairi ya kuhimiza watu kujiheshimu au kuheshimu wengine. Shaaban Robert (1968: 56) anaonyesha umuhimu wa heshima katika shairi “Heshima”. Anasema kuwa kama kuhitaji heshima kwa mtu ni uhalifu, heri afilie mbali kuliko kuishi duniani. Maisha ya mtu hayapendezi kama hayana heshima kwani hakuna kitu kingine cha kufurahisha mtu zaidi ya kutukuzwa kwa cheo. Ni jambo lililo azizi sana kwa mwanamume au mwanamke. Unapompa mtu heshima anakutukuza sana katika maisha yake na hawezi kukusahau katika moyo wala fadhili yake. Katika shairi hili mshairi anadhihirisha umuhimu wa kuheshimiwa.

Pia, Shaaban Robert (1967: 96) anaeleza kuwa uzuri wa mtu si umbo wala sura lakini ni tabia. Katika shairi “Uzuri” anasema uzuri wa tabia ni zaidi ya uzuri wowote duniani. Hangependa watu wasahau hilo kwani ndio johari ya heshima duniani. Mshairi anaonyesha kuwa mtu mwenye tabia njema anaheshimika. Anasema kuwa dunia nzima huendeshwa na tabia. Kama tabia si njema si ajabu mtu akapotea. Kwa hivyo, kitu kilicho adhama ni tabia ya busara. Katika shairi hili mshairi anasifu uzuri wa tabia unaovuta heshima.

Suala la heshima linadhihirika tena katika Shaaban Robert (1969: 43). Katika shairi “Tabia” mshairi anasisitiza kuwa tabia njema inamfanya mtu aheshimike. Mtu akiwa na adabu kwa watu anazuia kashifa na kutukuza utu. Tena anatukuka jina kwa kuwa na tabia nzuri. Anaendelea kusema kuwa ikiwa mtu ni maskini na ana tabia njema anathaminiwa duniani kwa kuwa mtu wa maana. Kuna matajiri ambao hawapati hata marafiki kwa sababu ni hatari kuwakaribia kutokana na tabia zao baya. Aidha, kuna wanyonge wanaojitafutia tonge kwa njia inayokubalika kisheria wanaosifika kwa uzuri wa tabia. Kisha kuna wenye nguvu wanaotumia nguvu zao vibaya na kujitia hatarini halafu wanalaumu dunia. Mshairi anasisitiza kuwa mtu husifika kutokana na tabia yake njema.

Kwa kuwa sera ya lugha ya kipindi cha ukoloni iliinua hadhi ya lugha ya Kiswahili kuliko lugha za kienyeji, washairi waliitumia kama chombo cha kujieleza. Matokeo yake ni kuwa lugha ya Kiswahili ilienea kote nchini Tanganyika.

Maudhui ya Udugu

Akilimali (1963: 17) anashauri watu kuhusu udugu ili waelewane. Katika shairi “Jirani Yako ni Ndugu” anasema kuwa jirani ya mtu ni nduguye na wanapaswa kuelewana. Jirani anaweza kuambiwa siri ya moyoni kwani anaaminika kuwa mfadhili. Anaonya dhidi ya kumfanyia ufidhuli. Ingawa jirani ni dhalili mtu anaweza kula na kucheka pamoja naye kwa sababu ni ndugu yake. Si vizuri kuchunguzana hali na kuwa na utesi msije mkatengana. Mtu anapopewa chakula na jirani apaswa kula na kumshukuru kwani ni ishara ya upendo wa ndugu. Akiwa na shida anastahili kusaidiwa maadamu mtu yu karibu naye. Katika shairi hili mshairi anashauri majirani wapendane na kuchukuliana kama ndugu.

Shaaban Robert (1966: 2) anaangazia suala la udugu katika shairi “Udugu.” Anasema amepata barua kutoka kwa mshairi mwingine na kwamba hajabadilisha kauli yake kuwa udugu utaendelea kati yao ndiposa akamweleza asiwe na wasiwasi kwani anayekataa kushirikiana na wengine ni mchawi. Nyumba haiwezi kuwa kwa jengo moja imara bali inahitaji majengo mengine. Mtu hawezi kumkataa ndugu kwa sababu ni hasara. Watu wakiwa wengi wanastawi lakini upweke una madhara. Mshairi anabainisha umuhimu wa kuwa na ushirikiano au udugu.

Kwa mujibu wa Nadharia ya Ubidhaaishaji wa lugha, lugha ya Kiswahili ilikuwa kama bidhaa muhimu yenye thamani kwa sababu ilitumika kama chombo cha kujieleza kwa kuwashauri Watanganyika waishi kama ndugu.

Maudhui ya Utetezi wa Haki

Utetezi wa haki za watoto unadhihirika katika shairi “Tutalea Watoto Gani”. Mnyampala (1965: 18) anauliza watalea watoto gani ikiwa wanawake wanaendelea kuavya mimba. Anatetea watoto wapewe haki yao ya uhai. Mshairi anasema kuwa mkulima huanza kwa kufyeka pori kisha akalima na kupalilia shamba ndiposa apate mavuno. Kwa hivyo, wanawake wanapaswa kutunza mimba hadi wapate watoto kama vile mkulima anavyotunza shamba. Anasema watoto hutoa mtu katika umaskini akaishi kwa furaha. Mshairi anapinga mauaji ya watoto kwa kuavya mimba.

Kwa upande mwingine, Akilimali (1963: 11) anatetea haki za vilema. Katika shairi “Hujafa Hujambika” anaonya watu dhidi ya majitapo na kuchukia vilema. Mshairi anasema si vizuri kuwadharau vilema kwa sababu hatujui vile maisha yao yatashamiri. Anayewadharau mwisho hujiumiza. Kama mtu hajafa anaweza kuwa kilema pia. Kwa hivyo, kila mtu anapaswa aepuke maringo. Mshairi anaonya watu dhidi ya kuwanyanyasa vilema walioumbwa na Mungu. Kila mtu aliye na uhai hakosi dosari. Kwa hivyo, anapendekeza tuache majitapo na tusiwe wajeuri kwa vilema.

Utetezi wa haki za wanawake unadhihirika katika mashairi ya Shaaban Robert. Katika shairi “Mume na Mke” Shaaban Robert (1966: 31) anatetea wanawake. Mshairi anasema kuwa kuna watu wanaosema mwanamke ni shetani aliyeleta laana duniani. Mshairi anapinga jambo hilo kwani mwanamke ana thamani sawa na mwanamume. Kumdunisha mwanamke ni ujinga na ni hatia kumuumbua. Mwanamke ni sehemu ya mwili wa mwanamume ndiposa akasema “mwanamke ni mwili, damu yetu na mfupa”. Anapendekeza mume na mke washirikiane kulea watoto na wapewe heshima sawa. Kila mmoja ana jukumu la kumwinua mwenziye ili wapate mapato mengi. Kumtaja mwanamke kwa ubaya kunamfanya awe nyuma ashindwe kuendelea. Hivyo, wanawake wasitishwe eti hawawezi kitu wala wasidunishwe lakini wakaribishwe washirikiane na wanaume. Mshairi anasema mwanamke akiwa nyumbani hufanya kazi kushinda mtumishi na hatarajii mshahara wowote. Anafanya kazi bila kuchoka ingawa hana mapato ya kumshawishi. Hufanya kazi mradi tu yuko hai. Ijapokuwa umbo la mwanamke ni dhaifu, hana upungufu wa akili na maarifa. Kazi yake ina sifa haistahili kashifa. Katika shairi hili mshairi anabainisha kuwa mwanamke ana haki sawa na mwanamume na anastahili heshima.

Isitoshe, katika shairi “Mwanamke si Kiati” Shaaban Robert (1966: 19) anaendelea kutetea wanawake. Katika shairi hili anamjibu mshairi mwingine aliyewakashifu wanawake. Mshairi anasema ni ufedhuli kusema wanawake wana laana. Anayesema hivyo ana akili chache kwa sababu wanawake ni hazina ya awali. Anasema kumwona mwanamke kama laana ni kosa kubwa linaloharibu kauli yoyote ile. Hivyo, mwanamke ana umuhimu sana nyumbani ila hakubali kufanywa kiatu ama kugandamizwa. Anaongeza kuwa kuna wanaume wanaowavunjia heshima wanawake na wao huvunjiwa pia. Tena, wanaume hukimbilia sheria inayomkandamiza mwanamke. Katika shairi hili mshairi anadhihirisha kuwa mwanamke anastahili heshima sawa na mwanaume.

Kama Nadharia ya ubidhaaishaji wa Lugha inavyoeleza, lugha huwa kama bidhaa muhimu kutokana na majukumu inayochangia na kutimiza katika jamii (Shitemi, 2011: 5). Kiswahili kilikuwa bidhaa muhimu kwani ushairi wa Kiswahili ulikuwa chombo cha kujieleza kwa kutetea haki za wanawake katika jamii.

Maudhui ya Uhuru

Washairi wa kipindi cha ukoloni walihimiza Watanganyika watetee uhuru wa nchi yao. Kandoro (1966: 138) katika shairi “Siafu Wamekazana” anaelezea juhudi za wananchi za kupigania uhuru. Ametumia jazanda ya nyoka kurejelea wakoloni na siafu kuashiria wananchi. Mshairi anasema wananchi wamekasirika na kuanza kumshambulia mkoloni ambaye ana hasira pia. Mshairi anasema kuwa anajua mkoloni ataondoka nchini. Hata mkoloni anajua fika kuwa “siafu wakiungana” yaani wananchi wakiungana uwezo wao utaongezeka na kuhakikisha kuwa mkoloni atashambuliwa. Anaonyesha umuhimu wa wananchi kushirikiana katika mapambano. Shairi hili linalenga kuonyesha umuhimu wa wananchi kuungana katika mapambano ya kupigania uhuru.

Pia, katika shairi “Kwetu ni Kwao kwa Nini?” Kandoro (1966: 139) anauliza sababu ya wakoloni kuhamia nchi ya Tanganyika na kuifanya nchi yao. Anasema kuwa haelewi kiini cha mtu kuuliza maswali kuhusu kitu cha mtu na umuhimu wa kitu hicho kisicho chake. Aidha, haelewi sababu ya mtu kuchukua kitu cha mwingine na kukifanya chake. Mtu anafaa athamini kwao hata kama ni jiwani. Ingawa analala mtini na baraza lake liko chini ya mti au anakula matunda ya porini anastahili athamini kwao. Katika shairi hili mshairi anakashifu wakoloni kwa kuhamia nchi ya Tanganyika na kuifanya koloni yao. Anawazindua Watanganyika wapigania uhuru kwa kuwaondoa wakoloni waliohamia na kuimiliki nchi yao.

Shaaban Robert (1968: 48) anahimiza watu waingie vitani wapambane na wakoloni. Katika shairi “Kufua Moyo” mshairi anasema kuwa siku panga itakapochomolewa mashujaa wataenda vitani na kusababisha machafuko. Ardhi italowa kwa mmiminiko wa damu. Hii ndio siku watu mashuhuri watajipambanua kwa matendo. Watu watajikusanya pamoja na kujiuliza kama ni bora kufa kwa vita au kufa kwa maradhi ya sondo. Mshairi anaendelea kusema kuwa uvundo wa maiti ya mashujaa ni sawasawa na manukato au marashi au harufu nzuri ya maua katika pua za watu. Katika shairi hili mshairi anawahimiza wananchi wajitolee na wawe tayari kupigana na mkoloni wapate uhuru. Anawasifu mashujaa ili kuwatia moyo wa kwenda vitani.

Kulingana na Nadharia ya Utegemezi, ukoloni unahusu kuharibu ama kutothamini kimakusudi utamaduni wa jamii (Ngugi, 1986:16). Hivyo, washairi wanalenga kusitisha utegemezi kwa kudai uhuru wa Watanganyika. Wanawazindua Waafrika wapigania uhuru wa nchi yao kwa kuwaondoa wakoloni waliohamia na kumiliki nchi ya Tanganyika.

Sera ya lugha ya kipindi cha ukoloni ilihimiza matumizi ya lugha ya Kiswahili katika utawala, elimu na katika harakati za ukombozi. Matokeo yake ni kwamba Kiswahili kilienea kote nchini Tanganyika.

Hitimisho

Makala hii imefafanua jinsi sera ya lugha ya kipindi cha utawala wa Wajerumani na Waingereza ilivyochochea mabadiliko ya maudhui ya ushairi wa Kiswahili. Imebainika kuwa Wajerumani waliendeleza na kukuza lugha ya Kiswahili kama lugha ya utawala. Kwa upande mwingine, Waingereza walikiona Kiswahili kama lugha yenye hadhi kuliko lugha za kienyeji ingawa kilichukua

nafasi ya pili baada ya Kiingereza. Kutokana na sera hiyo, watunzi wa mashairi walikitetea na kukisifu Kiswahili katika mashairi yao huku wakieleza umuhimu wake katika jamii. Utunzi wa mashairi uliathiri sera ya lugha kwa sababu ulihimiza matumizi ya Kiswahili sanifu. Washairi waliweka kamusi ndogo ya msamiati uliotumika katika diwani zao jambo lililopanua msamiati wa lugha ya Kiswahili kwa mfano, Amri Abedi. Washairi walitoka sehemu mbalimbali kote nchini kwa hivyo, walieneza Kiswahili hata sehemu za bara kwa mfano, washairi kama Mathias Mnyampala na Saadan Kandoro walitoka sehemu za bara ilhali Shaaban Robert alitoka sehemu za pwani. Ingawa mashairi yaliyotungwa katika kipindi hiki cha ukoloni yalibeba maudhui mbalimbali, baadhi yalitukuza lugha ya Kiswahili na kuhimiza Watanganyika waikuze na kuieneza kote nchini. Vilevile, utunzi wa mashairi uliinua hadhi ya Kiswahili kutokana na majukumu yake katika jamii. Ushairi ulitumika kama sauti ya watu au kama chombo cha umma cha kujieleza kwa sababu ulipigania haki, usawa, na uhuru. Aidha, ushairi ulihimiza Watanganyika wajiheshimu na wakae kwa amani na udugu.

Marejeleo

- Abedi, K. (1954). *Sheria za Kutunga Mashairi na Diwani ya Amri*. Nairobi: East African Literature Bureau.
- Akilimali, K. (1963). *Diwani ya Akilimali*. Nairobi: East African Literature Bureau.
- Block, D. (2010). Globalisation and Language Teaching. In Coupland N. (mhr.). *Handbook of Language and Globalisation* (uk. 287-304). Oxford: Blackwell.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. United States: Harvard University Press.
- Chiragdin, S. na Mnyampala, M. (1977). *Historia ya Kiswahili*. Nairobi: Oxford University Press.
- Heller, M. (2010). "Commodification of Language". *Annual Review of Anthropology*. Juz. Na.39 uk. 101-114
- Iliffe, J. (1969). *Tanganyika under German Rule, 1905-1912*. London: Cambridge University Press.
- Kandoro, S. (1966). *Mashairi ya Saadani*. Dar es Salaam: Mwananchi Publishing Limited.
- Kaniki, M. (1980). *Tanzania under Colonial Rule*. London: Longmans.
- Kezilahabi, E. "Uchunguzi katika Ushairi wa Kiswahili." *Makala za Semina ya Kimataifa ya Waandishi wa Kiswahili III: Fasibi (1983)*. Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili.
- King'ei, K. na Kemoli, A. (2001). *Taaluma ya Ushairi*. Nairobi: Acacia Stantex.
- Malik, N. "Extention of Kiswahili during the German Colonial Administration in Continental Tanzania (Former Tanganyika) 1885-1917 katika *Afrikanistische Arbeitspapiere (AAP)* (1996) uk. 155-159
- Mazrui, A. na Mazrui, A. (1995). *Swahili State and Society: The Political Economy of an African Language*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Mbaabu, I. (1985). *New Horizons in Kiswahili: A Synthesis in Developments, Research and Literature*. Nairobi: Kenya Literature Bureau.
- Mnyampala, M. (1965). *Diwani ya Mnyampala*. Nairobi: Kenya Literature Bureau.
- Ngugi, T. (1986). *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Petzell, M. "The Linguistic Situation in Tanzania." katika *Moderna Språk 2012:1* University of Gothenburge
- Polome, E. (1967). *Swahili Language Handbook*. Washington DC: Centre for Applied Linguistics.
- Polome, E. na Hill, C. (Ed). (1980). *Language in Tanzania*. Oxford: Oxford University Press
- Robert, S. (1966). *Pambo la Lugha*. Nairobi: Oxford University Press.
- Robert, S. (1967). *Masomo Yenye Adili*. Nairobi: Nelson.
- Robert, S. (1968). *Kielezo cha Fasili*. Nairobi: Nelson.
- Robert, S. (1969). *Koja la Lugha*. Nairobi: Oxford University Press.

Shitemi, N. (2011) “Kubidhaaisha na Kuwezesha Lugha kama Sarafu ya Kiuchumi na Kijamii: Kielelezo cha Taaluma za Kiswahili na Tafsiri” katika *Mbadhara wa Uzinduzi* uk. 4-5. Eldoret: Chuo Kikuu cha Moi.

Wafula, R na Njogu, K. (2007). *Nadharia za Ubakiki wa Fasibi*. Nairobi: The Jomo Kenyatta Foundation.

Were, G. na Wilson, D. (1968). *East Africa through a Thousand Years: AD 1000 to the Present Day*. London: Evans Brothers Limited.

Whiteley, W. (1969). *Swahili: The Rise of a National Language*. London: Methuen.

